

УДК 007 : 304 : 659.3

ГАРАНТИ СВОБОДИ СЛОВА:ЗМІНА ВІХ

Сергій Корконосенко

*Санкт-Петербурзький державний університет
Університетська наб., 7-9,
Санкт-Петербург, 199034, Росія*

У статті розглянуто динаміку наукових уявлень про гарантії свободи слова. У сучасній суспільній та медійній ситуації поряд з інституційними факторами першорядну роль відіграє громадянська зрілість населення, яке відстоює свої свободи. Оптимальна модель партнерської взаємодії громадськості, влади та преси будується на основі зближення «повісток дня», що виражають інтереси кожної сторони.

Ключові слова: свобода слова, гарантія, громадянин, порядок денний.

Питання, що стосується стану свободи слова не тільки не перестало бути актуальною проблемою для політиків і громадськості, але з плином часу викликає все більше занепокоєння. Це в тій чи іншій мірі відноситься і до «нових», і до «старих» демократій. У щорічній доповіді організації «Репортери без кордонів» йдеться: «В цілому, журналістика повинна бути краще захищена, включаючи країни Європейського союзу, де свобода друку стала реальним явищем. У провідних демократичних державах посилюються атаки на право журналістів зберігати в таємниці джерела інформації ... Журналісти піддавалися арештам і допитам, а їхні офіси і домівки – обшукам у Франції, Німеччині та Італії. Чинovníки від юстиції схильні схвалювати такі дії ... »[8, 114].

Мета нашої роботи полягає в тому, щоб з'ясувати – кому, в першу чергу, потрібно адресувати вимогу забезпечити захист свободи слова і друку? Радикально мислячі теоретики пропонують переглянути усталені уявлення про компетенції в цій сфері. Фінський професор К. Норденстренг виступає з такою програмною заявою: «Гарантами свободи слова вже не є ЗМІ та журналісти. Цим гарантом стало суспільне середовище – той, який героїчно бореться за свободу слова авангард, а саме громадяни, для яких свобода слова є гарантією як демократії, так і якості життя»[3, 14]. У звичній версії демократичні права і свободи належать особі (суб'єкту, володареві), але місія їх захисту лягає на плечі зовнішніх сил – держави, преси та ін. У випадку зі свободою слова і друку за замовчуванням мається на увазі, що громадяни лише користуються її плодами, тоді як реальними суб'єктами (за уповноваженням громадськості) є журналісти і редактори. Норденстренг пропонує нове співвідношення понять і

ролей. Він, щоправда, обмовляється: «якщо не на практиці, то, принаймні, в ідеальному світі теорій».

Беручи ці тези, спробуємо з'ясувати, яка база для їх втілення в життя існує в сучасному суспільстві, зокрема російському, яке нас зі зрозумілих причин цікавить найбільше. Особливий інтерес викликає порівняння з періодом перебудови, яка була відзначена вибуховим розвитком свободи друку. Повернутися на 20 років назад спробували публіцисти, які зібралися за «круглим столом» у лютому 2009 року [6]. Перша ідея, яка звучить лейтмотивом розмови, звернена до співвідношення цінностей суспільства з особистими намірами журналістів. «Не журналістика була феноменальною, а громадське становище кінця 1980-х років було абсолютно феноменальним», – стверджують учасники дискусії. І далі: «називати журналістів героями навряд чи потрібно. Насправді, це було спільне щось...». Тут знаходить підтвердження думка про те, що гарантом свободи здатний ставати «героїчний авангард» громадян.

Той час масового підйому пішов в історію. За оцінкою учасників дискусії, «на відміну від багатьох інших країн, падіння поваги до праці журналістів, падіння інтересу до свободи слова, як до необхідної демократичної свободи, в Росії колосальне ...». Таким чином, знову виникають питання про те, кому в новій соціально-політичній та духовній ситуації бути захисником цінності демократичних свобод і хто буде «розігрівати» громадський інтерес до них. Зрозуміло, що володарями цінностей були і залишаються громадяни, громадськість, але масовий ентузіазм навряд чи відродиться спонтанно. Надія на активність населення стає ще більш примарною, коли стан громадянських свобод розуміється як утворення певного типу культури. Відповідно, основні перешкоди на шляху до реальної демократії вбачаються в сфері свідомості і поведінки населення і аж ніяк не в політиці влади або, скажімо, ЗМІ. «Спостереження за нашим політичним життям ... – стверджують культурологи, – засвідчують ще й про досить сильні соціально-психологічної потреби людей віддавати свою свободу певній зовнішній силі і тим самим відчувати себе підданими держави і (або) церкви, "солдатами партії ..." [2]. Навіть про впливовість політичних партій дослідники сьогодні висловлюються з неприхованим скепсисом: «По суті, всі партії виявилися позбавлені самостійного виходу в інформаційний простір, куди держструктури пускають тільки довірених і лояльних представників суспільства. У кінцевому рахунку, на інформаційно-медійному ринку ... партії стають не просто низько статусним політичним інститутом, а ще й ... торговою маркою для просування «верхівкових» інтересів...» [5, 65-66].

Вважаємо доречний звернути увагу на історико-політичні традиції Росії. Протягом століть для нашої держави типовим явищем були «революції згори» [7]: верховна влада запускала процеси соціально-політичної реконструкції, більш-менш радикальні. Подібним чином спочатку розвивався і сценарій «перебудови». Напрошується висновок про те, що іншого не дано і сьогодні: вирішальною умовою реанімації демократичних цінностей в суспільній свідомості і поведінці був би імпульс, що виходить «зверху».

Цей висновок видається і правильним, і поспішним водночас. Реформи «зверху» створюють умови для повсякденної демократії, яка після них повинна розвиватися еволюційно ... якщо уроки революцій вивчені добре і надовго.

Влада надала свої базові гарантії свободи слова – принаймні на правовому рівні, прийнявши комплекс ліберальних законів, про які в попередні десятиліття не доводилося і мріяти. Однак у роки перебудови європейські спостерігачі з подивом виявили, що «крах комунізму не означає заміну тоталітарної і невільної системи демократичною та вільною <...> Законодавства і формальних прав недостатньо, щоб гарантувати формування вільних і ліберальних інститутів медіа, які контролюють роботу уряду» [9, 150, 154, 155].

Ймовірно, потрібні узгоджені зусилля всіх зацікавлених сторін, що передбачає визначення власної ролі для кожної з них і пошук варіантів координованої поведінки. Російська політична еліта не відмовляється від взаємодії з громадськістю та пресою, що висловлює її сподівання. Щонайменше, інтереси об'єктивності змушують визнати, що у владних "верхах" складаються різноспрямовані потенціали та інтенції. Слід зазначити, що політична зацікавленість у свободі слова неодноразово була декларована, і цю обставину не можна не враховувати. Тому нас далі має цікавити стан журналістського цеху, який за специфікою своєї діяльності є водночас і збудником в суспільних настроях, і їх голосом. Учасники дискусії про «перебудовну» публіцистику схильні до критичної самооцінки: «Ми, люди, котрі пишуть ... програли свободу слова і програли гласність, бо самі виявилися немічними і нетвердими ...».

«Ми втратили» – це далеко не претензії на адресу офіційної влади, які мають під собою підґрунтя, але з яких не будується позитивна програма власної діяльності. Вимагати виконання громадського обов'язку від себе – це, безсумнівно, набагато більш конструктивна позиція. Її прихильники виходять з презумпції морального здоров'я професійної корпорації, незважаючи на помітні відхилення від норми. Отже, розрахунок робиться на її здатність переборювати ці відхилення. Якби справа у принципі була інакшою, то пресу слід було б назавжди викреслити з числа поборників демократичних свобод. Підкреслимо: публіцисти звертаються до моральних категорій, серед яких панує особиста мужність професіонала. Свободу не завжди потрібно співвідносити з опозицією влади, бо простір прояву особистої сміливості і незалежності ширше політичних розбіжностей. Але з особистою мужністю свобода співвідноситься завжди. Вона набагато яскравіше проявляється у випадках, коли предметом публікацій стає критика конкретних персон і установ, ніж в декларативних викриттях влади «взагалі». Більш того, по суті, пафос критики конкретних чиновників полягає в неприпустимості самодискредитації інституту влади, який зобов'язаний оберігати ідеали демократії і діяти відповідно до них, на користь суспільству. Саме з такою владою готова співпрацювати преса, яка сповідує принципи свободи. При цьому одночасно розгортається акт громадянської взаємодії з населенням регіону. Кожна сторона виконує властиві йому функції: населення спостерігає і оцінює діяльність адміністрації, а преса надає публічність цим настроям, формулює існуючі ідеї і додатково стимулює громадянську активність. Державі ж відводиться висока і одночасно рутинна місія гарантувати особисту свободу слова, не втручаючись у зміст її проявів, не ініціюючи їх і тим більше не цензуруючи.

У вирішенні цього питання наша тема співпадає з дослідженням відносин держави і громадянського суспільства. Політологи описують його як «історично сформовану сферу індивідуальних прав, свобод та добровільних

асоціацій, чия ... конкуренція один з одним з метою задоволення відповідних особистих потреб, інтересів, уподобань і намірів гарантується публічним інститутом – державою» [1, 24]. Офіційна влада – це зовнішній партнер окремих володарів свободи і неформального, необмежено численного і відносно автономного співтовариства індивідів.

Такий розподіл сил не відтворює популярні, але схоластичні моделі, приписуючи пресі метафоричну роль «сторожового пса демократії» або «четвертої влади». У функціональному плані відносини вибудовуються далеко не так однолінійно та описуються за допомогою іншого, більш реалістичного понятійного апарату, що має практично-прикладну цінність для політики і журналістики. Дослідники медіаполітики пропонують виходити з відмінностей безпосередніх інтересів влади, преси та громадськості. Як і політики, ЗМІ та населення далеко не завжди ведуть себе як одвічні альтруїсти, які не хвилюються про свою вигоду. Відповідно, у поточній дійсності буде формуватися кілька «повісток дня»: медійна, громадська та владно-політична. Жодна з них не збігається з об'єктивними потребами соціуму, які можна було б назвати реальним порядком. «При дослідженні ... медіаповідки головною залежною змінною служить зміст новинних публікацій, громадського порядку – відносна важливість питань для громадськості, політичного порядку ... – план діяльності політичного актора ...» [4, 46]. Всі сторони зацікавлені у «взаємодії» повісток дня, бо розбіжність загрожує взаємним відчуженням і недовірою і, в кінцевому результаті, недосяжністю цілей кожної сторони.

Наведена логіка міркувань видається переконливою. Зокрема, вона точно націлена на затвердження та гарантування цінності свободи слова і друку. Різниця вихідних інтересів не повинна перешкоджати союзу громадськості, преси і влади. Навпаки, солідарне і синхронізоване висунення цієї багатовимірної цінності у три повістки дня здатне дати гранично високий ефект. На заперечення з посиланнями на безрадісні факти з поточного життя можна відповісти, що ми спочатку домовилися вирішити поставлені питання «якщо не на практиці, то, принаймні, в ідеальному світі теорій».

Список використаної літератури

1. Гайнутдинова Л. А. Гражданское общество в условиях глобализации (анализ современных политологических концепций) : автореф. дис. ... докт. политич. н. СПб., 2010.
2. Каган М. С. Гражданское общество как культурная форма социальной системы // Социально-гуманитарные знания. 2000. № 6. URL: <http://www.countries.ru/library/texts/kagan1.htm>.
3. Норденстренг К. Структура медийной этики, или Как регулировать этические вопросы в демократическом обществе // Саморегулирование журналистского сообщества: опыт и проблемы жизнедеятельности : перспективы становления в России / под ред. Ю. В. Казакова. М., 2003.
4. Пономарев Н. Ф. Теории и технологии медиаполитики. Пермь, 2009.
5. Соловьев А. И. Российские партии в условиях медиакратии // Политическая и партийная система современной России : мат-лы Всерос. науч. конф. / ред.-изд. гр.: С. С. Сулакшин (рук.) и др. М., 2009.

6. Фанайлова Е. Оппозиция – нормальное состояние журналистики. URL: <http://www.svobodanews.ru/content/Article/1501041.html>.
7. Эйдельман Н. Я. «Революция сверху» в России. М., 1989.
8. Freedom of the Press Worldwide. Reporters without Borders / 2008 Annual Report / Coordination: Jean-Fran?ois Julliard. Paris, 2008.
9. Nordenstreng, Kaarle and Pietil?inen, Jukka. Normative Theories of the Media: Lessons from Russia // Media, Communications and the Open Society / ed. by Yassen N. Zassoursky and Elena Vartanova. Moscow, 1999.

THE GUARANTY OF THE FREEDOM SPEECH: THE CHANGES OF EPOCHS

Korkonosenko Sergiy

Saint-Petersburg State University
University wh., 7-9, Saint-Peterburg, 199034, Russia

The article examines changes of scientific representations on guarantors of a freedom of speech. In modern public and media situation alongside with institutional factors a paramount role belongs to a civil self-identification of the population, which defends own freedom. The optimum model of the partner interaction between the public, authorities and press should be constructed on the basis of drawing nearer of agendas, each of which expresses interests of corresponding party.

Keywords: freedom of speech, guarantee, citizen, agenda.

ГАРАНТЫ СВОБОДЫ СЛОВА: СМЕНА ВЕХ

Корконосенко Сергей

Санкт-Петербургский государственный университет
Университетская наб., 7-9,
Санкт-Петербург, 199034, Россия

В статье рассматривается динамика научных представлений о гарантиях свободы слова. В современной общественной и медийной ситуации наряду с институциональными факторами первостепенную роль играет гражданская зрелость населения, которое отстаивает свои свободы. Оптимальная модель партнерского взаимодействия общественности, власти и прессы строится на основе сближения повесток дня, выражающих интересы каждой стороны.

Ключевые слова: свобода слова, гарантия, гражданин, повестка дня.

*Стаття надіслана до редколегії 23.12.11
Прийнята до друку 10.01.12*